

МЕНТАЛЬНА СХЕМА „ЛЮДИНА/ЛЮДИ” У НОСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ГРЕЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР

Розглянуто семантику лексеми „людина/люди” в українських та грецьких лексикографічних джерелах, здійснено її когнітивну інтерпретацію, змодельовано відповідні ментальні схеми у носіїв української та грецької національних культур та проведено їхній зіставний аналіз.

Ключові слова: тлумачний словник, ментальна схема, ментальний вузол, людина, грецька культура, українська культура.

Останнім часом наука все більше схиляється до вивчення феномену людини у мовному аспекті. Для сучасної науки інтерес являє вже не просто людина, а особистість, тобто конкретна людина, носій свідомості, мови, людина, яка володіє складним внутрішнім світом і певним ставленням до долі, світу речей і собі подібних [4, с. 114–115]. Дослідження останніх десятиліть переконливо доводять, що шлях до осмислення феномена людини лежить не стільки через природні науки, скільки природні мови.

Відомо, що людина тільки тоді стає людиною, коли з дитинства засвоює мову і разом з нею культуру свого народу. Адже всі тонкощі культури народу відображаються в його мові, яка є специфічною й унікальною, оскільки по-різному фіксує в собі світ і людину в ньому. Ключовою у сучасній лінгвістиці стала ідея антропоцентричності мови, коли у сферу аналізу потрапляє людина у мові та мова у людині. Мову із позиції антропоцентризму розглядають такі науковці, як Ю. Степанов [7], В. Маслова [4] та інші. Поруч з цим актуальність дослідження зумовлено ще трьома факторами: 1) тим, що в парадигмі концепцій сучасного мовознавства міцно утвердилася когнітивна лінгвістика; 2) тим, що дедалі більшого поширення набуває зіставне мовознавство; 3) тим, що лінгвістика ХХІ ст. активно розробляє лінгвокультурологічний напрям, в якому мова розглядається як культурний код нації.

У кожного об'єкта існують ознаки, значення яких виявляються практично в усіх комунікативних ситуаціях у рамках цілої низки національних культур. Таким ознакам на когнітивному рівні відповідають стандартні вузли ментальних схем (далі МС), котрі німецький дослідник М. Шварц [13 с.91] розглядає як своєрідні складові досвіду, що відображають суть об'єктів, подій, процесів у визначеному соціокультурному просторі. Таким чином, стандартні ментальні вузли (далі МВ) – це компоненти ментальних схем, притаманні переважній більшості носіїв

даної національної культури, а також іншим національним культурам.

Механізм утворення ментальних схем найвиразніше можна простежити на основі тлумачних словників, оскільки в них зібрано свідчення про найважливіші ознаки об'єктів, дій, процесів, стану речей. Побудова словникової статті залежить від цілої низки факторів, серед яких, зауважує Р. Третякова [8, с.95], особливе місце займають явища когнітивного та культурологічного плану. Їхній вплив виявляється передусім у виборі допоміжних понять, за допомогою яких пояснюється слово. Як відомо, об'єкти (події, явища) мають безліч ознак і в кожному конкретному випадку вибір однієї з них як головної визначається конкретними цілями, що постають перед комунікантом.

Матеріал тлумачних словників представників різноманітних національних культур дає можливість не тільки виявити спільні закономірності когнітивних процесів, характерних для індивідів на певному етапі розвитку, а й простежити вплив національних культур на розвиток цих процесів. Отож закономірно, що поняття “ментальна схема” тісно пов'язане з поняттям “менталітет”. Контрастивних досліджень такого плану в сучасному мовознавстві порівняно небагато. Можна назвати праці В. Маслової [4, с.113–117], М. Голованівської [2], Г. Третякової [8, с.95–98], виконані на матеріалі російської та білоруської, російської та французької, російської та німецької мов відповідно.

Актуальність теми дослідження як у площині загального мовознавства, так і в межах елліністики й україністики, відсутність спеціальних праць, що стосуються зіставного вивчення ментальних схем у носіїв української та грецької культур зумовили мету розвідки – з'ясувати специфіку ментального образу “людина/люди” у комунікантів української та грецької національних культур. У сфері цієї студії два менталітети: український та грецький, які описуються окремо, чим підтверджується їхня своєрідність. Водночас грецький менталітет розглядається з позицій менталітету українського, що дає можливість порівняти їх та побачити їхні особливості. Вивчення національного менталітету через мову за допомогою лінгвістичних засобів надає дослідженню лінгвокультурологічного спрямування.

Об'єктом даного дослідження є статті “людина/люди” у словниках української та грецької мов, зокрема таких, як: Словник старо-

української мови XIV–XV ст. [5], Словник української мови в одинадцяти томах [6], Великий тлумачний словник сучасної української мови [1], Словник середньовічної грецької димотичної літератури 1100–1669 років Е. Кріараса [10], Словник новогрецької димотичної мови фонду М. Тріандафілідиса [11], Словник новогрецької мови Й. Бамбінїотиса [12]. Предметом дослідження є конфігурація ментальної схеми “людина/люди”, виявлена на основі відповідних статей згаданих словників, їхні спільні й відмінні риси. В процесі роботи аналізується семантика мовних одиниць, здійснюється їхня когнітивна інтерпретація, моделюються відповідні МС та проводиться їхній зіставний аналіз.

Найдавнішим тлумачним словником української мови не за роком видання, а за часом вживання лексики, із всіх проаналізованих є “Словник староукраїнської мови XIV–XV століть” [5], в якому у словниковій статті “люди” бачимо вісім лексико-семантичних варіантів слова “люди”, які в когнітивному плані відповідають восьми МВ: 1) (як суспільні істоти) люди; // (окремі індивіди) особи, люди; 2) феодално залежне сільське населення, селяни; 3) феодално залежні селяни, які одержували земельні ділянки, були звільнені від податків і зобов’язані натомість нести військову службу; 4) (громадяни, підлеглі верховній владі короля, князя) піддані; 5) (населення будь-якої країни) народ, жителі; 6) свідки; 7) (мешканці міста) городяни; 8) (мешканці села) селяни (2).

У тлумачному “Словнику української мови” [6], що побачив світ у радянський період, подано такі значення слова “люди”: 1. Суспільні істоти, що являють собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, мають свідомість, володіють членороздільною мовою, виробляють і використовують знаряддя праці. // Ці істоти у протиставленні іншим істотам. // Особи, що належать до певної суспільної групи або середовища. // Особи, об’єднані певними характеристиками або спільними ознаками. // Певна або велика кількість осіб. 2. Сторонні, інші особи у протиставленні суб’єктові. // Особи, що оточують певного суб’єкта. // Особи, знайомі певному суб’єкту. // Особи, що мають справу з певним суб’єктом. // Особи, з якими певний суб’єкт зв’язаний якими-небудь обов’язками (господарі, наймачі тощо). // Уживається у значенні узагальнення, узагальненого звертання (часто з означенням *добрі*). 3. Особи, що працюють у якій-небудь галузі виробництва; працівники. // Особовий склад війська, жива сила (на противагу техніці). 4. Різні категорії вільного і особисто залежного населення у феодалному суспільстві. // Особи, які перебували в особистій залежності від пана; кріпа-

ки. // Чоловіки у протиставленні жінкам. Тут слово “люди” активізує чотири МВ. Крім того, простежуємо цілу низку різноманітних факультативних ознак, притаманних людині.

У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” [1] слово “люди” визначається так: 1. Наділені свідомістю, мисленням і членороздільною мовою суспільні істоти, що виробляють і використовують знаряддя праці. // Ті, хто належать до однієї суспільної групи, характеризуються наявністю яких-небудь спільних ознак. 2. Всі інші по відношенню до кого-небудь. 3. Особи, що використовуються у якій-небудь справі; кадри. // *військ.* Особовий склад на противагу техніці. 4. *істор.* Кріпаки, слуги. Як і в попередньому словнику, тут зафіксовано чотири МВ, які не деталізуються додатковими ознаками.

Однину до слова “люди” у “Словнику староукраїнської мови XIV – XV століть” не зафіксовано. У “Словнику української мови” (в одинадцяти томах) вона трактується таким чином: 1. Одиначне до *люди* 1. 2. Особа як втілення високих інтелектуальних і моральних властивостей. 3. Уживається у значенні особового або неозначено-особового займенника. // Уживається у значенні узагальненого або займенникового звертання (часто з означенням). Як бачимо, поняття “людина” розкривається у трьох МВ.

У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” стаття “людина” утворює лише два МВ, які перегукуються із попереднім словником: 1. *див. люди*. 2. Особа як утілення високих інтелектуальних та моральних рис.

На основі українських словників вимальовується ментальний образ людини, згідно з яким людина сприймається як істота суспільна, яка стоїть у своєму розвитку вище за інших живих істот, є носієм свідомості, мислення, членороздільної мови. Вона продукує й використовує знаряддя праці, характеризується належністю до певних прошарків та верств суспільства, певної статі. Людина вступає у різного роду відносини з іншими людьми (родинні, близькі, протилежні, трудові, виробничі, ділові, постійні, залежні та незалежні) і може бути порахована.

У Словнику середньовічної грецької мови аналізована лексема “άνθρωπος” має сім значень, у Словнику новогрецької мови фонду Тріандафілідиса – п’ять основних та сім додаткових і, нарешті, у Словнику новогрецької мови Й. Бамбінїотиса – 15.

На матеріалі грецьких словників різних епох формується уявлення про людину як істоту, яка належить до класу високоорганізованих хребетних тварин, серед головних ознак якої – вертикальне положення, логічність і чіткість мовлення та абстрактне мислення. Вона стоїть у

своєму розвитку вище, ніж інші істоти, та є уособленням конкретного етапу еволюції людини (*ο προϊστορικός άνθρωπος, οι πρώτοι άνθρωποι*). Людина сприймається як окрема особа, форма спільності всіх людей, як істота, що відрізняється від тварин, виконує спільну роботу, а також як особа, котра проживає в певному місці. Важливим є усвідомлення людини як істоти, яка володіє певними здібностями, високими моральними якостями та благородством, ставиться до інших людяно, хоча може помилятися й піддаватися емоціям (*Πιστεύω στον άνθρωπο; Άνθρωποι είμαστε, λάθη κάνουμε*). Носії грецької культури сприймають людину як особу, яка усвідомлює свою силу, особливу цінність і потребу в незалежності, розмежує добро і зло, має певні права стосовно захисту свого життя. Для людини важливим є ставлення до неї інших людей, вона вступає у професійні, службові, трудові та політичні відносини, а також у відносини залежності, панування і підпорядкування (*Είναι άνθρωπος της κυβέρνησης / του κόμματος / του διευθυντή. είναι άνθρωπος του υπουργού / του σπιτιού; άνθρωπος των Αμερικάνων / των Γερμανών*). Людина мислиться як особа певної статі та віку (зрілий/молодий чоловік), прошарку суспільства, яка займає певне майнове становище, отримала належне виховання та володіє цивілізованими правилами поведінки у суспільстві (*γράμματα είμαστε, αλλά άνθρωπος δεν είμαστε!*). Разом із запереченням аналізоване слово набуває значення неозначеного займенника: *δεν θέλει να δει άνθρωπο από τη στενοχώρια του*.

Аналіз МС “людина/люди” в українських та грецьких тлумачних словниках дав змогу сформуванню певний ментальний образ людини у двох національних культурах. В аналізованих схемах було виявлено як спільні, так і відмінні риси. В українській та грецькій культурах людина сприймається як жива істота (хоч, за українськими словниками, вона перш за все суспільна істота), як представник вищого класу ссавців, носій свідомості, членороздільної мови (в грецьких словниках із зазначенням логічності мовлення). Спільним в обох культурах також є усвідомлення людини як істоти, що вступає у різного роду відносини, зокрема родинні, товариські, близькі, професійні, виробничі, трудові, відносини підпорядкованості і панування.

В українській інтерпретації виділяється виробнича ознака, яку не засвідчено у грецьких словниках. Цю ознаку грекомовна культура не розглядає як визначальну, проте приходять в дію інші МВ – передусім “добро” і “зло”, а також “незалежність” і “сила”. В грецькій культурі, однак, надання їм такого важливого статусу спричинено, очевидно, значним впливом релігії, яка завжди відіграла важливу роль у житті цього народу. В

українській культурі, особливо радянського періоду, сутність людини сприймалася по-іншому – матеріалістично, а тому на першому плані тут були ознаки, пов’язані з виробничою сферою.

Хоча така ознака, як високі інтелектуальні та моральні властивості, виокремлюється в словнику української мови при інтерпретації слова “людина”, проте грецькі словники з приводу духовних якостей наводять велику кількість відповідних ознак людини. У свідомості греків людина сприймається як особа, яка володіє високими моральними якостями, певними здібностями (*άτομο με ηθικές αρχές και με ευγενικά συναισθήματα*), гідністю, правами (*με ιδιαίτερα δικαιώματα στη ζωή*), людяним ставленням до інших людей, але не позбавлена хиб і пристрастей (*τα λάθη είναι για τους ανθρώπους*).

На нашу думку, варто було б в українських словниках до допоміжних понять, якими здійснюється тлумачення слова “люди/людина”, додати економіку або економічну діяльність, оновити ілюстративний матеріал прикладами з творчості письменників та поетів кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Звичайно, тільки за одними тлумачними словниками неможливо представити повний ментальний образ аналізованого поняття. Для цього варто було б залучити і тексти художньої літератури, які рясніють цікавими прикладами. Один із них, дуже показовий, знаходимо у Івана Франка:

Лиш хто любить, терпить,
В кім кров живо кипить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,
Людське горе смутить,
А добро веселить, –
Той цілий чоловік [9, с15].

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / кер. вид. проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак. – К. : Аконіт, 2009. – 1332 с.
2. Голованівська М. К. Ментальность в зеркале языка. Некоторые базовые концепты в представлении французов и русских / М. К. Голованівська. – М. : Языки славянской культуры, 2009. – 376 с.
3. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – К. : Наук. думка, 1989. – Т. 3. – 549 с.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Изд. центр “Академия”, 2004. – 208 с.
5. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 1. – 630 с.
6. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук.

- думка, 1973. – Т. 4. – 840 с.
7. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1985. — 335 с.
  8. Третьякова Г. Н. Взаимодействие когнитивного и культурологического аспектов в современной лексикографии / Г. Н. Третьякова // *Vocabulum et vocabularium* : сб. научн. трудов по лексикографии / отв. ред. В. В. Дубичинский. – Вып. 5. – Гродно, 1998. – С. 95–98.
  9. Франко І. З вершин і низин / Іван Франко // Зб. поезій Івана Франка : репринтне відтворення з вид. 1893 р. / упор. та авт. післямови Б. Якимович. – Львів, 2004. – 4*+468*+УІ.+ХУІ*с.
  10. Κριαράς Εμμ. Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας 1100 – 1669 / Εμμ. Κριαράς. – Θεσσαλονίκη, 1971. – Τόμος Β'. – 381 σ.
  11. Λεξικό της κοινής νεοελληνικής // Ινστιτούτο νεοελληνικών σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη]. – Θεσσαλονίκη : ΑΠΘ, 1998. – 1532 σ.
  12. Μπαμπινιώτης Γ. Δ. Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας με σχολία για τη σωστή χρήση των λέξεων / Γ. Δ. Μπαμπινιώτης. – Β' Εκδοση. – Αθήνα : Κέντρο λεξικολογίας, 2002. – 2032 σ.
  13. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik / M. Schwarz. – Tübingen : Francke, 1996. – 238 S.

The meaning of the said lexeme in the Ukrainian and Greek lexicographical sources has been considered. Its cognitive analysis has been suggested alongside with the modeling of the respective mental schemas inherent of the bearers of the Ukrainian or Greek national cultures and their multifaceted comparison.

Key words: *comprehensive dictionary, mental schema, mental knot, a person, Greek culture, Ukrainian culture.*

Рассмотрена семантика лексеми „человек/люди” в украинских и греческих лексикографических источниках, осуществлена их когнитивная интерпретация, смоделированы соответственные ментальные схемы у носителей украинской и греческой национальных культур, проведен их сравнительный анализ.

Ключевые слова: *толковый словарь, ментальная схема, ментальный узел, человек, греческая культура, украинская культура.*